

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВОЛИНИ У РОЗВИТКУ МІСТ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі архівних документів досліджено діяльність органів міського самоврядування на Волині на початку ХХ ст. З'ясовано їх роль у соціально-економічних процесах, які відбувалися в регіоні у досліджуваний період. Дослідження та аналіз документів, що зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей, дає змогу детально з'ясувати різні вектори діяльності органів міського самоврядування ряду повітових центрів Волинської губернії. Одним з важливих напрямів діяльності органів міського самоврядування було ефективне розпорядження міською землею, обґрунтована передача ділянок в оренду підприємцям.

Ключові слова: Волинь, міська дума, органи міського самоврядування.

Впродовж другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. органи міського самоврядування відігравали важливу роль у розвитку інфраструктури міст. Незважаючи на складну суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію, яка була на українських землях у досліджуваний період, міські думи чимало робили для того, щоб покращити життя міст. Саме завдяки їх зусиллям у багатьох містах почали проглядатися тенденції щодо покращення міської інфраструктури, розвивалася освіта. Не були винятком і повітові міста Волині.

Дослідження та аналіз документів, що зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей, дає змогу детально з'ясувати різні вектори діяльності органів міського самоврядування ряду повітових центрів Волинської губернії. Найвагоміший обсяг документів зберігається у Державному архіві Волинської області: фонд 3: Луцька міська управа; Державному архіві Рівненської області: фонд 165: Рівненська міська управа, та фонд 359: Дубенське спрощене міське самоврядування.

Ці документи досить повно відображають роль органів міського самоврядування у розвитку вищезазначених повітових центрів Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., дозволяють визначити, які пріоритетні цілі міські управи ставили перед собою.

Розглядаючи діяльність органів міського самоврядування, слід зазначити, що вони не були цілком самостійними у прийнятті важливих рішень, а мусили погоджувати їх з губернатором, а в окремих випадках і з центральними органами влади імперії.

Кожен повітовий чи губернський центр, складаючи кошторис прибутків і видатків міського бюджету на наступний рік обов'язково закладав кошти на утримання міської поліції, органів міського самоврядування, на військову та квартирну повинність, на утримання приміщень, в яких функціонували державні установи, на потреби народної освіти, благоустрій міста тощо [1, арк. 25-27].

Одним з важливих напрямів діяльності органів міського самоврядування було ефективне розпорядження міською землею, обґрунтована передача ділянок в оренду підприємцям. Такі питання розглядалися на засіданні міської думи, де чітко визначалися обов'язки орендаря. Так, у 1902 р. житель м. Луцька А.Ш.Бликшт отримав в оренду земельну ділянку за умови, що він щорічно сплачуватиме місту 15 руб. та зведе ряд будівель. Орендна угода була укладена на 10 років з можливістю її продовження на 15 років за умови виконання сторонами своїх зобов'язань. Але орендар порушив умови договору: у

1910 р. він заборгував місту 60 руб., а в наступному році – вже 75 руб. На засіданні Луцької міської думи було прийнято рішення зобов'язати орендаря оплатити борг місту впродовж 10 днів, а у випадку невиконання цього розпочати нарахування пені, передбаченої пунктом 5 договору в розмірі 1 руб. на місяць [2, арк. 2-4].

21 січня 1902 р. Луцька міська дума розглянула питання про виділення земельної ділянки під будівництво Лютеранської церкви. Прийняли рішення виділити безоплатно 60 квадратних сажнів землі [3, арк. 11-12]. Того ж дня розглянули клопотання дружини купця І гільдії Рахілі Кронштейн про виділення «20 десятин на міському хуторі «Біваци» для будівництва фабрики терміном на 12 років». Напередодні розгляду цього звернення комісія міської думи неодноразово порушувала питання про необхідність зведення підприємств у вищевказаному хуторі. Але дума попереднього скликання вже передала всі ті землі в оренду за 1027 руб на рік. В результаті дума прийняла компромісне рішення: «відкласти розгляд цього питання, наскільки це можливо, до припинення орендних відносин з орендарем хутору» [3, арк. 13-14].

20 лютого 1904 р. було розглянуто клопотання А.Лукомського та В.Малишевського, які придбали у П.Злотницького ділянку землі з будинком, за користування якими останній сплачував до бюджету міста 5 руб. 40 коп. щорічно. Покупці виявили бажання викупити дану ділянку за 200 руб. Це клопотання дума залишила без розгляду [4, арк. 57-58].

У 1910 р. у м. Дубно було розглянуто клопотання М.І.Бінштока, який напередодні звернувся у Волинське губернське правління з проханням, дозволити йому побудувати фабрику «з виготовлення мастил для коліс та масла для фарб». Це клопотання було передано з м. Житомира на розгляд Дубенських міських уповноважених [5, арк. 81].

Серед документів про напрями діяльності органів міського самоврядування на початку ХХ ст. важливими є циркуляри волинського губернатора. В одному з них, зокрема, наголошувалося, що на засіданнях міських та міщанських управлінь у «комітетах по оцінці нерухомого майна» де визначаються суми податків на це майно, а саме: земський та міський збір, державний податок обов'язково

мали бути присутніми податкові інспектори. Однак вони в засіданнях участі не брали, оскільки «про час засідань їх або не інформували взагалі, або повідомляли пізно й вони не мали змоги взяти у них участь. Зобов'язати інформувати їх не пізніше ніж за тиждень до засідання» [6, арк. 330].

В іншому розпорядженні увага зверталася на те, що при укладенні «орендних договорів терміном на 12 років або, коли вартість майна, яке передавалося в оренду, перевищувало бюджет міста за минулий рік, або його вартість була понад 500 тис. руб.» на засіданні при розгляді питання про оренду мали бути присутніми у містах, де кількість «гласних не менше 40 осіб, не менше 2/3 від їхнього складу», а в інших населених пунктах не менше половини. Дане рішення мали підтримати 2/3 присутніх на засіданні [6, арк. 369].

Органи міського самоврядування видавали жителям міст патенти свідоцтва на право займатися торгівельною та підприємницькою діяльністю. Але, як видно з циркуляру волинського губернатора, при оформленні таких документів часто допускалися неточності та помилки. На найбільш поширені було вказано [6, арк. 384-384 зв.].

У той час органи міського самоврядування діяли під контролем Волинського губернського з міських справ присутствія, яке розглядало багато питань, пов'язаних з функціонуванням органів міського самоврядування. Зокрема, 16 травня 1898 р. було розглянуто питання прибутків і видатків м. Рівного на 1898 р. Згідно з поданим кошторисом міста прибутки мали становити 29 104 руб., на таку ж суму були заплановані видатки. Однак за містом був борг державному казначейству на суму 2 998 руб. Тому відповідно до поданого керівником губернського казначейства клопотання міську думу зобов'язали скорегувати видаткову частину бюджету й ввести борг, за рахунок якого мали утримуватися приміщення державних установ [7, арк. 37-38зв.]. Отже, органи міського самоуправління контролювалися органами адміністративної влади. Всі розпорядження органів центральної влади, губернатора, губернського по міським справам присутствія були обов'язковими до виконання і, як свідчить аналіз документів, виконувалися.

Як уже ішлося вище, органи міського самоврядування видавали торгівельні патенти

купцям на право займатися торгівлею та білети й свідоцтва ремісникам. Щорічно міські управи поновлювали патенти тих осіб, у кого термін дії закінчився, і тим, хто бажав розпочати таку діяльність. Аналіз цих документів дає змогу не лише дослідити структуру купців напередодні Першої світової війни, а також з'ясувати етнічну приналежність представників цієї верстви населення. Так, у 1907 р. у м. Луцьку патенти купців отримав ряд осіб. До I гільдії належали лише І.Д. Кронштейн та його син І.І.Кронштейн. 18 жителів Луцька, 7 осіб з Рожищ та один житель села біля Луцька отримали патенти купців II гільдії. З 28 осіб, які отримали купецькі патенти, як свідчать документи досліджуваної справи, за національністю всі вони були євреї [8, арк. 31-46]. Купець Я.Ю.Кельзон не поновив купецького патенту, а двом – Л.Ц.Птицю та Г.Б.Ванштейну, які мешкали у Рожищах, незважаючи на оплату митних зборів за купецькі патенти, рішенням Волинської казенної палати патенти було анульовано за допущені порушення, а їх самих виключено з купецького стану [8, арк. 47]. Аналогічна ситуація щодо етнічної приналежності купців I-III гільдій була у Дубенському [5, арк. 148-190] та Рівненському повітах [9, арк. 154].

Документи про видачу купецьких патентів у наступні роки свідчать, що етнічна приналежність купців у Волинській губернії залишалася практично незмінною. У цій сфері діяльності домінуючу роль відігравав єврейський капітал.

У той час багато жителів міст займалися ремеслами. Наприклад, лише Луцькою міською думою у 1911 р. було видано 652 промислових свідоцтва та білети. За кожне з них сплачувалася певна сума, розмір якої залежав від розряду. За отримання білета 2-го розряду потрібно було заплатити 75 руб. на рік, у тому числі міський і земський збір по 11 руб. 25 коп., 3-го розряду відповідно – 15 руб., а місцеві збори – по 1,5 руб. Найнижчим був 7-й розряд – 4 руб., а місцеві збори – по 0,4 руб. Більшість ремісників отримали свідоцтва 2-4 розряду [10, арк. 3-4].

До компетенції органів міського самоврядування, також належала видача дозволів на відкриття торговельних закладів, кафе, закладів громадського харчування та ресторанів.

Кількість підприємців, які займалися таким видом діяльності, постійно зростала. Як

свідчить аналіз рішень зборів міських гласних, щорічно ними розглядалося по декілька таких клопотань. Лише на початку 1915 р. у Рівненську міську думу з клопотаннями звернулося 3 особи. Незабаром у місті почали функціонувати три нових заклади [11, арк. 35; 38; 49].

Окремі торговці не витримували конкуренції й були змушені закривати свої заклади. Про це повідомляли міську управу, яка у свою чергу інформувала про припинення роботи закладу Волинську казенну палату. З моменту припинення роботи такого закладу його власник припиняв сплачувати відповідні податки [12, арк. 95].

Міські управи вели реєстр всіх торговельних і промислових підприємств, які діяли у містах. Реєстр щорічно оновлювався. Згідно з дослідженими документами їх кількість зростала. Зокрема, у 1913 р. лише в Луцьку було зареєстровано два нових торговельних підприємства з статутним капіталом понад 15 тис. руб. кожне [13, арк. 76-77]. Таким чином, на початку XX ст. в обов'язки органів міського самоврядування входило ведення обліку підприємців та купців у містах шляхом видачі промислових та торговельних патентів. А діяльність власників патентів і свідоцтв була одним із джерел наповнення міських бюджетів. Дослідження документів, що стосуються цієї сфери, дозволяє також визначити, до яких етногруп належали представники цих верств населення.

Міські думи мали право регулювати тривалість робочого дня для найманих працівників у межах міста. Відповідно до постанови Луцької міської думи у 1909 р. на підприємствах та майстернях для найманих працівників було встановлено 11-годинний робочий день «за добровільною згодою з власниками». В пекарнях час роботи встановлювався з «9 години ранку до 8 години вечора», в «інших майстернях» робочий час було визначено: влітку з «7 години ранку до 6 години вечора», взимку відповідно з «8 години ранку до 7 години вечора». Літній час діяв з 1 квітня по 1 жовтня, а зимовий – з 1 жовтня по 1 квітня. Цією ж постановою дозволялося вносити зміни щодо початку й закінчення робочого дня за добровільним погодженням власника і найманих працівників, але лише за умови, що «кожна зміна працівників пра-

цює на більше 11 годин, включаючи й 2 години для прийняття їжі [14, арк. 8-11]. Окремо визначалися правила роботи у святкові дні. Дозволялося, окрім «Св. Пасхи, Св. Трійці та Різдва», працювати у пекарнях, булочних та на інших підприємствах, які випускали продукти харчування, але «не більше 5 годин на добу». Євреям, які святкували у суботу, дозволялося працювати в неділю та під час християнських релігійних свят [14, арк. 8-11]. Аналогічні регулюючі документи знаходяться у колекціях документів, що висвітлюють діяльність Рівненської міської думи та Дубенського спрощеного міського самоврядування. Отже, органи міського самоврядування регулювали робочий час для найманих працівників на підприємствах та в ремісничих майстернях Волині. Аргументували вони це тим, що між власником та робітниками має бути досягнуто порозуміння. Одночасно з цим бралася до уваги етнічна та конфесійна приналежність власників та найманих працівників.

Органи міського самоврядування також регулювали ціни на продукти харчування та промислові товари. Дослідження регуляторних документів дає змогу з'ясувати цінову політику на різні групи товарів у різних містах Волині.

Міські уповноважені м. Дубно, йдучи назустріч торговцям м'ясом та враховуючи, що значна кількість худоби вивозилася за межі міста й повіту, на початку 1904 р. встановили таку ціну на яловичину I сорту – 8 коп. за 1 фунт, II сорту – 7 коп. за 1 фунт, телятину навесні – 7 коп. за 1 фунт, в інші пори року – 6 коп. [15, арк. 63-63 зв.].

Дослідження та аналіз документів іншої справи висвітлюють ціни на основні продукти харчування та рівень життя найманих працівників у Луцьку в 1913 р. Вартість 1 пуда жита становила 85 коп., пшениці – 1,5 руб., борошна житнього – 1,1 руб., пшеничного I сорту – 2,4 руб., II сорту – 2,2 руб., III сорту – 2 руб. Яловичина коштувала 4,8 руб. за пуд, свинина – 5,2 руб., сало топлене – 20,4 руб., нетоплене – 9,6 руб., курка – 0,6 руб., склянка сметани – 6 коп., фунт сиру – 6 коп. Досить дорого коштували дрова: кубічний сажень дубових – 32 руб., грабових – 33 руб., соснових – 26 руб. [16, арк. 1 зв.-2]. Суттєво різнилася й заробітна плата найма-

них робітників. Так, землекоп отримував 1,2 руб. на день, муляр – 1,6 руб., скляр, пічник, столяр, токар – 2 руб., слюсар – 2,5 руб. чорнороб – 0,8 руб. [16, арк. 3].

Велику увагу органи міського самоврядування Волині на початку XX ст. приділяли актуальній проблемі того часу – покращенню інфраструктури міст. Ключовим завданням, яке стояло перед ними у цьому напрямі діяльності, була електрифікація міст шляхом будівництва в них електричних станцій. У різних містах Волині органи міського самоврядування по-різному вирішували це питання.

30 квітня 1907 р. Луцька міська дума на своєму засіданні розглянула проект інженера А. Л. Яра про доцільність будівництва у місті електричної станції. Тоді ж між ним і міською управою було укладено угоду, згідно з якою остання виділяла землю для її спорудження. У пункті 19 цього концесійного договору зазначалося, «що впродовж перших десяти років концесії підприємець зобов'язується освітлювати місто 10 вуличними ліхтарями», які мали бути встановлені його коштом [17, арк. 11а-13]. Незабаром ця електрична станція розпочала свою роботу.

Значно складніше відбувався процес будівництва електричної станції у м. Рівне. Міська дума у 1911 р. прийняла рішення побудувати електростанцію за кошти міста та інвесторів – міських підприємців, а сама станція мала бути у власності міста [9, арк. 138-139]. Аналогічний проект побудови електричної станції у місті мав князь С. Любомирський, який планував будувати її за власні кошти, а електрична енергія мала використовуватися для освітлення палацу князя й частини міста. Впродовж року тривала суперечка, яку припинило рішення Сенату. Дозвіл на будівництво електричної станції отримала міська дума [9, арк. 160-165].

Напередодні Першої світової війни, враховуючи позитивну динаміку розвитку електричної станції, було прийнято рішення розпочати підготовку проектної документації для будівництва трамвайної лінії [18, арк. 1-1 зв.]. Реалізації цих планів міської думи перешкодила війна. Отже, органи міського самоврядування на початку XX ст. приділяли значну увагу будівництву електричних станцій у повітових містах Волині, що й відображено у відповідних документах про їх діяльність.

Аналізуючи документи, що відображають напрями діяльності органів міського самоврядування, варто звернути увагу на прибутки та видатки міських дум. У 1910 р. зведений бюджет Луцька становив 50 229 руб. 19 коп., а витрати міста склали – 51 226 руб. 26 коп. З цієї суми на утримання міської поліції було виділено 10 621 руб., пожежної команди – 3 476 руб. 93 коп., на народну освіту – 6 443 руб. 94 коп., утримання органів міського самоврядування та сирітського суду 9 157 руб. 35 коп. та на ряд інших статей видатків [19, арк. 229-236]. У тому ж році бюджет м. Дубно становив 34 735 руб., а статті видатків були аналогічними, лише суми, які на них виділялися, були значно меншими [5, арк.139]. Порівняно з Луцьком у Рівному в 1910 р. на утримання поліції було виділено 12 948 руб.,

на потреби освітніх закладів – 5 200 руб., а загальний бюджет міста становив 64 735 руб. 34 коп. [20, арк.132]. Щодо статей прибутків міста – це був збір з нерухомого майна – 15 698 руб., міський збір з торгівельних закладів і промислів – 4 405 руб. тощо. Як правило, у той час видатки міста не могли перевищувати його прибутків.

Таким чином, напередодні Першої світової війни бюджети міст регіону були неоднаковими, що відповідно позначалося на їхніх видатках. Отже, дослідження та аналіз документів, що висвітлюють різні напрями діяльності органів міського самоврядування, дають змогу детально проаналізувати їх роль у соціально-економічному житті міст Волині та з'ясувати особливості розвитку досліджуваних міст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.) ф. 359, оп. 1, спр. 7, арк. 25-27.
2. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.) ф. 3, оп. 1, спр. 536, арк. 12-14.
3. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 532, арк. 11-14.
4. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 545, арк. 57-58.
5. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 10, арк. 81; арк. 139; арк.148-190.
6. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 100, арк. 330; арк. 369; арк. 384-384 зв.
7. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 10, арк.37-38 зв.
8. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 735, арк. 31-47.
9. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 23, арк. 138-139; арк. 154; арк. 160-165.
10. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 997, арк. 3-4.
11. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 25, арк. 35; арк. 38; арк. 49.
12. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 26, арк. 95.
13. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 88, арк. 76-77.
14. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 875, арк. 8-11.
15. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 6, арк. 63-63 зв.
16. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 1160, арк. 1-3.
17. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 868, арк. 11а-13.
18. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 27, арк. 1-1 зв.
19. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 869, арк. 229-236.
20. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 22, арк. 132 зв.

Tsetsyk J. P.,

National University Water and Environment Engineering

DOCUMENTS PUBLIC ARCHIVES VOLYN AND RIVNE REGIONS AS A SOURCE OF RESEARCH ROLE MUNICIPALITY OF VOLYN IN THE DEVELOPMENT OF THE CITY EARLY TWENTIETH CENTURY

Based on archival documents investigated the activities of the city government in Volyn in the early twentieth century. Found out their role in socio-economic processes taking place in the region in the study period. During the study significant attention devoted to budget analysis of the studied cities. Analyzes their main source of income and expenditures. The role of municipal government in the construction of power plants in the towns of Volyn in the early twentieth century.

Important note given control of the administrative authorities of the activities of city government. Analyzed a number Volyn governor orders that regulate their activities.

It was found the process of regulation of working hours of employees in craft workshops and private enterprises on the part of city government.

The features of urban land transfer to entrepreneurs and other categories of urban rent.

The role of city government to issue commercial patents and certificates that give the right residents of cities engaged in handicrafts. The study of these documents helped to explore not only the number of merchants and artisans in the investigated localities of the province, but also to clarify their ethnicity.

Overall archival documents that reflect the role of municipal government is a valuable source of research the history of cities in the region in the early twentieth century.

Key words: *Volyn, City Council, city government agencies.*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.*

© Цецик Я. П., 2016

Дата надходження статті до редколегії 26.09.2016